

SILLARÖDS SKVALTKVARN

Det var ett stort framsteg då kunskapen om att driva kvarnar med hjälp av vatten utvecklades. Tidigare hade endast handkvarnar eller större kvarnar som drevs av djur använts för att mala spannmål. Skvaltkvarnar är den enklaste formen av en vattenkvarn och utgörs egentligen av en större vattendriven handkvarn. Uppfinningen gjordes i början av vår tideräkning. I Norden finns skvaltkvarnen bland annat omnämnd i Skånelagen på 1200-talet. Under medeltiden förekom skvaltkvarnar allmänt i Danmark, och på många ställen var de så talrikt förekommande att varje bonde hade sin kvarn. Men under Kristian IV:s regentskap blev skvaltkvarnar så gott som förbjudna och därför blev dessa kvarnar sällsynta i Danmark. Men i Skåne och övriga Sverige var de på sina ställen fortsatt väldigt talrika. Det fanns större kvarnar där kronan eller frälset uppbar tull. De såg med oblida ögon på att det fanns små bondekvarnar som malde på egen hand och slapp undan att betala tull. Lagstiftningen tillämpades spretigt. Nere på slätten fanns stora krono- och frälse gårdar och bönderna tvingades att nyttja godsens möllor. Uppe på Linderödsåsen och norra Skåne verkade man se mellan fingrarna och tillåta dessa små skvaltor. Dock var det viktigt att det var husbehovsmalning och ingen extern malning till någon annan. Men även detta förbud verkade ha varit mindre effektivt. Torpare och "naboar" fick låna nyckeln till kvarnen och mala i lönndom.

Här i trakten låg skvaltorna som pärlband längs bäckarna. I somliga byar kunde kvarnarna ligga ett tiotal eller flera i rad vid bäcken som flöt intill byn. Hjalmar Gustavsson som vuxit upp på Uråsa berättar: Sedan mitten av 1700-talet har det funnits sex större gårdar i Sillaröds by och av byggnadsrester och andra spår i naturen framgår att det också funnits sex vattendrivna kvarnar vid Sillarödsbäcken. Två av kvarnarna var förhållandevis stora och var försedda med stora vertikala vattenhjul för bröstfall, medan de övriga fyra var av typen skvaltkvarn. Av de fyra kvarnar som fanns kvar vid sekelskiftet 1900 har tre rivits. Kvarn som ännu finns bevarad är denna skvaltkvarn vid Uråsa. Möllan var i bruk till 1922. Samma år startade Sillaröds Elförening.

Det sades att det inte behövdes mer vatten för att driva en kvarn än som rann genom ett stövelskaft. Trots allt så behövdes det vatten och ju mer det fanns och ju fortare och bättre gick det. Kvarnbäcken torkade nästan fullständigt ut under sommaren och vintern. Följaktligen kunde man endast mala under vår och höst, då det i regel var flod. Därför fick malningen ske när tillfälle gavs, så kallat på förlag. Då det fanns rikligt med vatten så gick kvarnen både natt och dag. Ett vanligt sätt att avhjälpa bristen på vatten var att uppföra fördämningar i ångar eller på andra lämpliga ställen. Även i bäckarna hade ofta större eller mindre hålldammar anlagts för vattnet om flödet inte var tillräckligt. Om flera kvarnar låg i en rad så kunde det ha anlagts en gemensam damm ovanför den översta kvarnen. I dessa fall måste alla mala på samma gång för att kunna ta nytta av vattnet. Hjalmar Gustavsson berättar: De två skvaltorna som låg uppströms har legat 150 meter från varandra och varje kvarn har haft en fallhöjd på ungefär en 1,5 meter att utnyttja. Den översta kvarnen hade en stor kvarndamm som på gamla kartor kallas Sillarödsdammen. Dammen gav något ökad fallhöjd, men den huvudsakliga uppgiften var att tjäna som vattenmagasin. För att de tre kvarnarna nedströms i Sillaröd skulle kunna utnyttja det ökade vattenflödet bör de därför ha malt samtidigt.

Det maldes med förkärlek om nätterna, även om kvarnen inte delades med någon. Det finns uppteckningar om föreställningar att vattnet nattetid hade större tyngd och därför bättre drivkraft. En annan mer jordnära förklaring kan vara att man om natten hade bäst om tid och malningen försummade inte något annat arbete. Kvarnen behövde inte tillsyn hela natten, utan sen den sattes igång, sedan gick man hem några timmar. Man hade god kunskap om hur lång tid det tog att mala ett viss mått säd. T.ex. en skäppa räckte till mäld för natten. Alltså det gick väldigt långsamt att mala. Kvarnen kunde inte lämnas helt utan tillsyn, den fick inte gå tom för då kunde den överhettas och ta eld.

Hjalmar Gustavsson berättar: Kvarnen behövde inte ständig tillsyn. En gång var eller var annan timme gick man dit och fyllde på säd och öste upp mäld ur mjölbingen i en säck. Mängden mäld per timma var starkt beroende av hur mycket vatten man släppte på, och berodde också på hur hårt säden

skulle malas, d.v.s. om man malde "skråning" till hästarna och korna, "gröpe" till grisarna eller mjöl som skulle användas till att baka bröd. När det var mycket vatten i bäcken malde jag ofta på kvällarna. Det hängde en gammal fotogenlampa i kvarnen. Det var skönt och varmt att sitta bland gröpesäckarna, och som sällskap hade jag ofta någon bra bok. Det var så rofyllt att sitta och höra forsens brus och kvarnens enahanda muller. Man kände sig aldrig ensam. Det var som forsens och kvarnen varit levande väsen och jag minns dem som gamla goda vänner."

Ljudet från bäcken och blänk och reflekterande ljus från vattnet satte fantasin i rörelse. Jag kommer ihåg sen min barndom alltså så sent som på 1960-talet att äldre personer kunde berätta på fullaste allvar att de sett bäckhästen rusa fram i en bäckfåra och att de sett lyktegubbar stå ute i kärr och lysa med sina bloss om natten.

Skvaltkvarnens konstruktion är mycket enkel. drivhjul och kvarnsten sitter på samma lodrätta axel. Axeln är gjord av järn och står i nedre ände, som är spetsig, på ett järnlager vilket är fastsatt i ett ekträ. Detta kan höjas och sänkas med hjälp av en hävbom som går upp i kvarnen. Drivhjulet kvarnhjulet "köle" sitter på axelns nederdel, är gjord av trä och består av ett nav med skovelblad. På axelns övre ända sitter ett löstagbart järn, "exet", på vilket den övre kvarnstenen "löparen" vilar. Axeln är lagrad vid genomgången av den undre kvarnstenen "liggaren" med ett par träklotsar av avenbok. Via hävbommen uppe i kvarnen kan man reglera hur hårt stenarna skall gnida mot varandra.

Säden fylldes i en trattformig bing och matning av säd reglerades medels en trälåda. Denna hängde i band och skakades i takt med löparens rotation av en pinne som gled på kanten av ögat (hållet i kvarnstenens mitt).

Vattnet som drev kvarnen kom från en av de två luckorna i dammkrönet, rann därefter nerför den starkt sluttande något kilformade kvarnrännan och träffade slutligen, med stor hastighet, drivhjulets skovelblad på hjulets ena sida. Vattenflödet reglerades med "stiboret". Detta bestod av de två dammluckorna, en för kvarnrännan och en för fri passage av vattnet, samt motsvarande två hävbommar med vilka luckorna kan öppnas och stängas". Till skötsel hörde att knacka kvarnstenarna. dessa blev efterhand slitna och behövde hackas ett par gånger om året. Kvarnstenarna är på sex spann ca 64 cm och från Simrishamn.

Albo härads hembygdsförening fick kvarnen 1970 som gåva av Hjalmar Gustavsson Uråsa. Dr. Harald Olsson som var landsantikvarie i de båda Skånelänen på 40-talet, sa att denna skvaltkvarn är den enda i Skåne som står kvar på den ursprungliga platsen. Den blev kulturminnesmärkt 2016

Tore Jönsson

Referenser

Ek Sven B. Väderkvarnar och vattenmøllor. Akademisk avhandling, Lund ,1962

Gustavsson Hjalmar. Skvaltkvarnen i Sillaröd. I: Skånska vattenkvarnar och vädermøllor. Skånes hembygdsförenings årsbok 1980.

Nilsson Harald. Om skvaltkvarnar. Kulturens årsbok 1938.

Ronnerstam Bo J. Vattnets kraft. Carlsson bokförlag 2018

Rollof Yngve Skvaltkvarnen i Sillaröd. Artikel i Ystads Allehanda.

Skizsa i stål och trä — Kvarnstenen "Skolan" och den lilla tillbyggnaden som
 senare byggdes in som skolekloster. — Teckning av K.E. Lindqvist.

vid i den gamla skolan.

Vår skola var i bruk till 1922. Sedan är startad Sällskapet El-
 Drottning och dess utövande kraften arbetar på skolan.

De enda åren skolan var i bruk var det mest uppigt och milt
 och i förtid skola skolan. På arbetsdagarna var det förstås för van-
 liga lektioner, och vid konferenserna och möten på skolan skolan